

УДК 342.7

КОНСТИТУЦІЙНИЙ РІВЕНЬ ЗАКРІПЛЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ (ДОСВІД ЧЕХІЇ ТА СЛОВАЧЧИНИ)

CONSTITUTIONALLY MANDATED RIGHTS AND LIBERTIES (THE EXPERIENCES OF THE CZECH REPUBLIC AND SLOVAKIA)

Попович Т.П.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і права

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Стаття присвячена дослідженню особливостей конституційного рівня закріплення прав і свобод людини через призму досвіду Чехії та Словаччини. Розглянуто конституціоналізацію прав і свобод людини з урахуванням специфіки конституційного правопорядку Чеської Республіки. Проаналізовано систему конституційних прав і свобод Словацької Республіки. Окрема увага приділяється гарантіям і механізму захисту цих прав і свобод.

Ключові слова: права і свободи людини, конституціоналізація прав і свобод, гарантії прав і свобод людини.

Постановка проблеми. Міжнародний і наднаціональний рівень закріплення основних прав і свобод людини і громадянина в державах Центральної Європи (зокрема у Чехії та Словаччині) поєднується з їх конституціоналізацією, закріпленням на рівні національних конституцій. Останнє має значення, враховуючи, що національні конституції сьогодні не лише виступають базовим документом для правопорядку в державах, а й мають пріоритет порівняно з нормами міжнародного і європейського права.

Окрім того, закріплення прав і свобод людини у конституціях як законах, що мають найвищу юридичну силу на національному рівні, підкреслює першочергову важливість забезпечення вказаних прав і свобод для кожної конкретної держави і полегшує можливість реалізації та захисту громадянами своїх прав.

Актуальність обраної теми дослідження ґрунтується, перш за все, на

значенні прав і свобод людини для цивілізованого суспільства. Функція забезпечення основоположних прав і свобод людини є одним із найбільш пріоритетних напрямів діяльності кожної держави, що позиціонує себе як демократична. У свою чергу, конституціоналізація цих прав і свобод є основним кроком на шляху до ефективної реалізації зазначеної функції.

Стан опрацювання проблеми. Окрім аспекти цієї проблематики були і є об'єктами досліджень багатьох зарубіжних та українських науковців, зокрема Р. Алексі, Р. Дворкіна, П. Джонса, П. Рабіновича, С. Головатого, М. Фокіної, Ю. Барабаша, В. Бігуна. Проте, попри беззаперечно ґрунтовну розробку тематики на доктринальному рівні, існує постійна потреба в її переосмисленні, особливо з урахуванням досвіду окремих держав Центральної Європи.

Метою дослідження є аналіз особливостей конституційного закрі-

плення прав і свобод людини у Чехії та Словаччині.

Виклад основного матеріалу.

1. У Чеській Республіці специфіка конституційного правопорядку передбачає, що права і свободи закріплені не в тексті Конституції 1992 р. (з подальшими змінами), а в окремому конституційному законі, яким 09 лютого 1991 р. Федеральні збори схвалили Хартію основних прав і свобод (далі – Хартія). Після конституювання Чеської Республіки як незалежної держави Хартія була визначена конституційним законом як невід’ємна частина конституційного порядку цієї держави. Цей документ є одним із найбільш ґрунтовних у сфері прав людини. Маючи характер конституційного закону, Хартія привносила низку новел до національного правопорядку [1].

По-перше, в ньому встановлюються гарантії особистих прав людини. Визначається, що «кожна людина має права» (ст. 5). Право на життя (ст. 6) визначається своєрідно й передбачає, що «людське життя гідне охорони ще до народження. Ніхто не може бути позбавлений життя», а «смертна кара не допускається». Гарантується «недоторканність особи і її приватного життя», «ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або принизливому поводженню чи покаранню» (ст. 7).

Гарантується, крім того, особиста свобода, яка передбачає, що обвинувачений або підозрюваний у скоєнні злочину може бути затриманий лише у випадках, встановлених законом. Затриманий повинен бути негайно ознайомлений із підставами затримання, вислуханий і не пізніше ніж через 48 годин або звільнений, або доставлений до суду. Суддя протягом 24 годин повинен вислухати затриманого і винести рішення про взяття під варту або звільнення. Обвинувачений може бути заарештований тільки за вмоти-

вованою письмовою постановою судді. Заарештований протягом 24 годин має бути доставлений до суду. Суддя протягом 24 годин повинен вислухати заарештованого і винести рішення про укладення його під варту або про його звільнення (ст. 8).

Кожному гарантується право на повагу його людської гідності, особистої честі, доброї репутації та на охорону імені, а також на захист від необґрунтованого втручання в його приватне та сімейне життя, від необґрунтованого збору або оприлюднення даних про свою особу або іншого зловживання ними (ст. 10). Крім того, Хартія закріпила право кожного бути власником (ст. 11), право на недоторканність житла (ст. 12), таємницю листування або таємницю інших документів і записів, які зберігаються у приватному житті чи пересилаються поштою або передаються іншим способом (ст. 13), свободу пересування та проживання (ст. 14).

По-друге, закріплені політичні права передбачають механізм функціонуючої демократії в Чеській Республіці. Гарантується свобода вираження і право на інформацію (ст. 17), право на подання петицій (за умови невтручання через петиції до незалежності судової влади) (ст. 18), право на мирні зібрання (ст. 19), право на об’єднання (ст. 20) тощо.

Обмеження на здійснення прав і свобод людини сформульовані з вказівкою на спосіб та мету такого обмеження. Так, згідно з ч. 2 ст. 19 Хартії право на мирні зібрання може бути обмежено законом у разі зібрань у громадських місцях, якщо воно є заходом у демократичному суспільстві для захисту прав і свобод інших осіб, громадського порядку, здоров’я, моральності, майна або національної безпеки. В свою чергу, ч. 3 ст. 20 Хартії встановлює, що здійснення права на об’єднання в політичні партії та політичні рухи може бути обмежене лише у випадках, передбачених законом, якщо у демократичному

суспільстві це має важливе значення для національної безпеки, охорони громадської безпеки і громадського порядку, попередження злочинів або для захисту прав і свобод інших осіб.

Вільні вибори розглядаються як одна з гарантій демократії. Згідно зі ст. 21 Хартії громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами безпосередньо або через вільні вибори своїх представників. Вибори проводяться на регулярній основі, яка не перевищує строк, передбачений законом, а право голосу є загальним і рівним та здійснюється шляхом таємного голосування.

Автори Хартії передбачили, що нормативні положення, які стосуються політичних прав і свобод людини, їх тлумачення і застосування повинні здійснюватися для захисту вільної конкуренції політичних сил у демократичному суспільстві (ст. 22). Нарешті, Хартія встановлює важливе для захисту демократії право громадян на опір. Громадяни мають право вчинити опір будь-кому, хто посягає на демократичний порядок і основні права та свободи людини, закріплені в Хартії, якщо діяльність конституційних органів влади й ефективне використання правових засобів є неможливими (ст. 23).

Резюмуючи виклад політичних прав і свобод людини в Хартії, необхідно зазначити таке. По-перше, формулювання змісту прав і свобод цього блоку де-факто є закріпленням політичних стандартів демократії. По-друге, зміст політичних прав і свобод поєднується з ефективними механізмами захисту прав людини і демократії.

У ст. 41 Хартії підкреслюється, що права, згадані в ст. 26, 27, 28–31 Хартії (соціальні права), здійснюються лише в рамках закону.

2. Конституція Словацької Республіки, схвалена в 1992 р. (ще до проголошення незалежності держави), створила цілісну систему основних прав і

свобод та ефективний механізм їхнього захисту. Зважаючи на те, що Хартія основних прав, схвалена ще в період федеративної Чехословаччини (1991 р.), не була виголошена з 01 січня 1993 р. як частина конституційного порядку Словаччини, Конституція є єдиним документом вищого юридичного рівня, в якому були закріплені основні права і свободи [2, с. 1538–1560].

Зміст основних прав і свобод сформульований у главі другій Конституції «Основні права і свободи».

По-перше, особисті права і свободи людини в Конституції Словацької Республіки починаються з норми про те, що «кожен володіє правоздатністю» (ст. 14). Подібно до Угорщини, формулювання права кожного на життя (ст. 15) викладається через норму, що «людське життя гідне охорони ще до народження». Серед інших прав і свобод цієї групи слід назвати такі: недоторканість особи та її приватного життя (ст. 16), право на особисту свободу (ст. 17). Обвинувачений або підозрюваний у вчиненні злочину може бути затриманий лише у випадках, установлених законом. Затриманий повинен бути негайно ознайомлений із підставами затримання, вислуханий і не пізніше ніж через 48 годин звільнений або переданий до суду. Суддя зобов'язаний протягом 48 годин, а у випадках вчинення особливо тяжких злочинів – протягом 72 годин із моменту доставлення затриманого вислухати його і прийняти рішення про арешт або про його звільнення.

Визначається право на повагу і захист своєї гідності, честі, репутації та доброго імені; на захист від безпідставного втручання у приватне та сімейне життя та захист від несанкціонованого збирання, поширення або іншого зловживання інформацією про свою особу (ст. 19). Право власності для всіх власників має однаковий законний зміст і захист. З метою захисту потреб сус-

пільства, публічних інтересів і розвитку національної економіки закон визначає, які види власності належать державі або певним юридичним особам. Крім того, закон може визначити власність, яка може належати лише окремим громадянам або юридичним особам, що проживають у Словацькій Республіці (ст. 20).

Недоторканність житла гарантується Конституцією. Ніхто не має права ввійти до нього без дозволу осіб, які проживають у ньому (ст. 21). Обшук житла допускається тільки в цілях кримінального провадження на підставі письмової обґрунтованої постанови судді. Інші винятки з принципу недоторканності житла можуть бути дозволені законом, тільки якщо це необхідно в демократичному суспільстві для захисту життя, здоров'я, майна, прав і свобод інших осіб чи для попередження серйозної загрози суспільному порядку.

Зміст гарантій приватного характеру життя особи за ст. 22 Конституції передбачає, що «таємниця переписки, таємниця повідомлень, які передаються, й інших документів та охорона особистих даних гарантується. Ніхто не має права порушувати таємницю листування або таємницю інших документів і записів – як тих, що зберігаються в приватному житті, так і тих, що пересилаються поштою або передаються іншим способом; винятки встановлюються законом». Крім того, гарантується свобода думки, совісті, релігії та віросповідання. Церкви та релігійні громади ведуть свої власні справи (ст. 24).

По-друге, політичні права і свободи людини і громадянина включають:

а) право на свободу вираження переконань (словами, у письмовій, друкованій чи образній формі та іншими ознаками) та право на інформацію (пошук, отримання і поширення ідей та інформації). Відповідно до ст. 26 кожен має право виражати свої думки усно, письмово, в друку, шляхом зображення та

іншим способом, а також вільно збирати, сприймати і поширювати ідею та інформацію незалежно від кордонів держави. Видання друкованої продукції не потребує попереднього дозволу, а цензура забороняється в Словацькій Республіці. Свобода слова і право збирати та поширювати інформацію можуть бути обмежені законом, якщо такі заходи необхідні в демократичному суспільстві для охорони прав і свобод інших осіб, безпеки громадян, громадського порядку, здоров'я і моральності. Право на інформацію забезпечується тим, що «органи публічної влади зобов'язані належним чином представляти інформацію про свою діяльність державною мовою»;

б) право на петицію, що включає можливість звертатися до державних органів та органів місцевого самоврядування із пропозиціями, проханнями та скаргами як одноособово, так і спільно з іншими особами з питань, які становлять публічний або інший спільний інтерес. Петиція не повинна містити закликів до порушення основних прав і свобод, а її розгляд не повинен позначатися на незалежності суду (ст. 27);

в) право на мирні зібрання (ст. 28). Конституція визначає, що умови здійснення цього права встановлюються законом у разі проведення зборів у публічних місцях, якщо такі заходи необхідні в демократичному суспільстві для охорони права і свобод інших осіб, громадського порядку, здоров'я і моральності, майна або забезпечення державної безпеки. Право збиратися не може бути зумовлене дозволом органу публічної адміністрації;

г) право на об'єднання (ст. 29), яке включає право кожного спільно з іншими особами об'єднуватися в союзи, товариства та інші об'єднання. «Громадяни мають право створювати політичні партії і політичні рухи та об'єднуватися в них»;

д) право громадян брати участь у державному управлінні безпосередньо або через вільно обраних своїх представників (ст. 30).

Спрямування викладених політичних прав сформульоване в ст. 31 Конституції, що вказує: «Законодавче регулювання всіх політичних прав і свобод і їх тлумачення та використання повинні створювати можливість для вільного змагання політичних сил у демократичному суспільстві та забезпечувати його захист».

Кожна особа, права якої були порушені рішенням державного органу, може звернутися до суду з вимогою перегляду законності рішення, якщо інше не передбачене законодавством. Перегляд рішень у справах, що стосуються основних прав і свобод, не може бути виключений із юрисдикції судів. Згідно зі ст. 46 Конституції кожен має право на відшкодування збитків, які є наслідком незаконного рішення суду чи державного органу або некоректного офіційного підходу до справи.

З урахуванням наведеного необхідно зробити такі попередні висновки. По-перше, зміст більшої частини закріплених у Конституції Словацької Республіки прав і свобод людини і громадянина проявляє феномен рецепції (перенесення) норм Хартії основних прав, прийнятої в 1991 р.

в умовах федеративної чехословацької держави. По-друге, в ч. 1 ст. 12 Конституції СР права і свободи визначаються «невід'ємними, невідчужуваними, такими, що не підлягають давності, та нескасовуваними».

Необхідно вказати, що конституційні положення щодо прав і свобод людини зазнали деяких змін і доповнень у ході реформ Конституції СР, зокрема в 1999 р., коли громадянам Словацької Республіки було надано право безпосередньо обирати президента [3, с. 110–112].

Висновки. Роблячи підсумки аналізу конституційного рівня закріплення прав і свобод людини в досліджуваних державах Центральної Європи, зробимо такі висновки. По-перше, конституційне закріплення прав і свобод людини в Чехії та Словаччині відображає загалом єдині підходи, які значною мірою відтворюють зразки і цінності Конвенції про права і основоположні свободи 1950 р. По-друге, зміст конституційно закріплених прав і свобод людини у досліджуваних державах поєднується з ефективними способами захисту та їх гарантіями з боку держави. Тому значення конституціоналізації прав і свобод полягає не у розробці суто декларативного переліку прав, а у цілком реальному дієвому механізмі забезпечення їх реалізації та захисту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Usnesení předsednictva České národní rady zedne 16 prosince 1992 o vyhlášení listiny základních prav a svobod jako součástí ústavního pořádku České republiky. URL: <http://www.psp.cz/docs/laws/listina.html>.
2. Predseda Narodnej rady Slovenskej republiky Vyhlasuje úplneznenie Ústavy Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb., akovyplyva zo zmien a doplneni vykonaných ústavným zákonom č. 244/1998 Z.z., ustavným zákonom č. 9/1999 Z.z. ústavným zákonom č. 90/2001 Z.z. Sb. zákonov č. 135/2001. S. 1538–1560.
3. Ústavný zákon č. 9 zo 14 januára 1999, ktorým samení a doplňa Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb. v z. neníústavného zákona č. 244/1999 Z.z. Zb. zákonov SR č. 9/1999. S. 110–112.

Статья посвящена исследованию особенностей конституционного уровня закрепления прав и свобод человека через призму опыта Чехии и Словакии. Рассмотрена конституционализация прав и свобод человека с учетом специфики конституционного правопорядка Чешской Республики. Проанализирована система конституционных прав и свобод Словацкой Республики. Особое внимание уделяется гарантиям и механизму защиты данных прав и свобод.

Ключевые слова: права и свободы человека, конституционализация прав и свобод, гарантии прав и свобод человека.

The article is devoted to the research of the peculiarities of the constitutional level of consolidation of human rights and freedoms, through the prism of the experience of the Czech Republic and Slovakia. Considered the constitutionalization of human rights and freedoms, taking into account the specifics of the constitutional order of the Czech Republic. The system of constitutional rights and freedoms of the Slovak Republic is analyzed. In addition, special attention is paid to the guarantees and mechanisms of the protection of rights and freedoms.

Key words: human rights and freedoms, constitutionality of rights and freedoms, guarantees of human rights and freedoms.
